

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ XXVII/1-2.

КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ СЦ И ШЧ У ШТОКАВСКОМ ДИЈАЛЕКТУ

Редукција сугласничких група је једна од битних фонетских особина народних говора штокавскога дијалекта. Овом приликом говорићу о редукцијским променама у групама СЦ и ШЧ; такође ћу говорити и о осталим видовима промена у поменутим групама.

Питања која се намећу јесу: када, у којој ситуацији и у којим речима долази до упрошћавања, и које су арее народних говора захваћене овом променом.

Примери забележени из постојеће литературе који потврђују упрошћавање група СЦ > Ц — јесу:

ПРАЦА: Крушчица [Ивић П., 333]¹, Удовице², Косово-Метохија [Елезовић]³, Радичевци [Белић А., 223]⁴, Јањево (Павл. М.)⁵, Лепетане [Томановић В., 80]⁶, Вир [Милетић, 388]⁷, Сотонићи [ор. cit. 7, 388], Дубровник [СЕЗБ 50, 178]⁸, Лопуд [Ивић П., 405]⁹, Трпањ [ор. cit. 9, 406], Оребићи [ор. cit. 9, 406], Груда [ЗНЖ 6, 315]¹⁰.

ПРАЦУ: Брчели [ор. cit. 7, 388], Бриеге [ор. cit. 7, 388], Дубровник [ЗНЖ 29, 1/227]¹¹.

ПРАЦИ: Крушчица [ор. cit. 1, 333], Кусадак [Ивић П., 397]¹²,

¹ Ивић Павле, Место Банатског херског говора..., Нови Сад 1958.

² Удовице, Материјал прикупљен за дијалектолошки атлас.

³ Елезовић Г., Речник косовометохијског дијалекта, СДЗБ IV и V.

⁴ Белић А., Дијалекти источне и јужне Србије, СДЗБ I.

⁵ Павловић М., Гозор Јањева (рукопис).

⁶ Томановић В., Акцент у говору села Лепетана, ЈФ XIV, 59—141.

⁷ Милетић Б., Црмнички говор, СДЗБ IX.

⁸ Вудетић-Вукасовић В., Призријевање, СЕЗБ 50, 155—195.

⁹ Ивић Павле, Извештај о теренском дијалектолошком раду у северној Хрватској и јужној Даламацији улето 1957, ГФФ II Нови Сад, 401—407.

¹⁰ Нике Баларин, Гатање на Грудн, ЗНЖ 6, 312—230.

¹¹ Богдан-Бијелић П., Реченице и питалице, ЗНЖ 29, 1/227, 224—232.

¹² Ивић Павле, Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959, ГФФ IV Нови Сад, 397—400.

- Сикирица [ор. cit. 12, 397], Тешице [ор. cit. 12, 397], Јелашница [ор. cit. 12, 397], Кожељ [ор. cit. 4, 233], Књажевац [ор. cit. 4, 233], Мирановац [ор. cit. 4, 233], Гњилан [ор. cit. 12, 397], Врањска бања [ор. cit. 4, 233], Заглавак [Стефановић Ж.]¹³.
- ПРАЦЕ: Крушчица [ор. cit. 1, 333], Међурово [ор. cit. 4, 233].
- ПРАЦИЈУ: Крушчица [ор. cit. 1, 333].
- БЕЦЕНИ: Крива Феја [ор. cit. 4, 233].
- БЕЦЕНО: Ниш [ор. cit. 4, 233], Јелашница [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕ^ИДИЛИ: Галипољци [Ивић П., 143]¹⁴.
- ИЦЕ^ИДИ: Галипољци [ор. cit. 14, 143].
- ИЦЕ^ИДИВО: Галипољци [ор. cit. 14, 143].
- ИЦЕЛИТ: Косово-Метохија [ор. cit. 3].
- ИЦЕЛИМО: Књажевац [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕПИ: Долњи Матејевци [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕПАУ: Манаље [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕПИШЕ: Каталенац [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕПЕНО: Љуберажда [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕПАМ: Крушчица [ор. cit. 1, 333], Кусадак [ор. cit. 12, 397], Сикирица [ор. cit. 12, 397], Тешица [ор. cit. 12, 397], Јелашница [ор. cit. 12, 397], Гњилан [ор. cit. 12, 397].
- ИЦЕПАНО: Међурово [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕПАТ: Косово-Метохија [ор. cit. 3].
- ЧЕ ИЦЕПА: Бела Паланка [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕРИЛА: Јелашница [ор. cit. 4, 233], Ниш [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕРИЛИ: Ниш [ор. cit. 4, 233].
- РАЦАВТЕЛО СЕ: Књажевац [ор. cit. 4, 233].
- РАЦВЕТАЛО СЕ: Крушчица [ор. cit. 1, 333].
- РАЦЕПИ: Крива Феја [ор. cit. 4, 233].
- РАЦЕПИЛА: Крива Феја [ор. cit. 4, 233].
- РАЦУПА, РАЦУПА ГА: Галипољци [ор. cit. 14, 143].
- Упрошћавање групе ШЧ > Ч:
- ДАЧЕ: Ниш [ор. cit. 4, 233].
- ДАЧИЦА, ДАЧИЦУ: Књажевац [ор. cit. 4, 233].
- ГУЧЕ: Кусадак [ор. cit. 12, 397], Сикирица [ор. cit. 12, 397], Тешице [ор. cit. 12, 397], Јелашница [ор. cit. 12, 397], Гњилан [ор. cit. 12, 397].

¹³ Стефановић Ж., Збирка речи из Средњег Тимока, Књажевца и околине, Грађа Института за српскохрватски језик.

¹⁴ Ивић Павле, О говору Галипољских Срба, СДЗБ XII.

- ПАЧЕ: Дупило [ор. cit. 7, 388].
- ПАЧЕТА: Годиње [ор. cit. 7, 388].
- КОЧИНА: Валушич [ор. cit. 4, 233], Понор [ор. cit. 4, 233], Извор Јаловик [ор. cit. 4, 233], Извор у Лужници [ор. cit. 4, 233], Габровац [ор. cit. 4, 233], Томићи [ор. cit. 7, 381], Бриеге [ор. cit. 7, 381].
- КОЧИНУ: Крива Феја [ор. cit. 4, 233].
- КОЧИНЕ: Књажевац [ор. cit. 4, 233].
- МЕЧИНУ: Васиљ [ор. cit. 4, 233].
- БОЛЕЧИЦУ: Прибој [ор. cit. 4, 233].
- КОКОЧИЦА: Васиљ [ор. cit. 4, 233].
- КРУЧИЦА: Крушчица [ор. cit. 1, 333], севернотимочки говори [Станојевић М., 386]¹⁵.
- КУЧИЦУ: Галипољци [ор. cit. 14, 143].
- ПУЧИЦА: севернотимочки говори [ор. cit. 15, 386].
- КОЧИНИЦА: Вир [ор. cit. 7, 381].
- КРУЧИЧАНИН: Крушчица [ор. cit. 1, 333].
- ПРАЧИНА: Топоница [Цветковић М.]¹⁶, Извор у Лужници [ор. cit. 4, 233].
- ПРАЧЕВИ: Орахово [ор. cit. 7, 388], Папратнице [ор. cit. 7, 388], Сеоце [ор. cit. 7, 388].
- ПРАЧЕВА: Сотонићи [ор. cit. 7, 388].
- ПРАЧЕВИМА: Лимљани [ор. cit. 7, 388].
- ПОРЕЧИЈА: Брањска Бања [ор. cit. 4, 233].
- УБРУЧИЋ: дубровачко приморје, Лопуд [ор. cit. 9, 406].
- БЕЧЕСТИМ: Кијевац [ор. cit. 4, 233].
- БЕЧЕСТИ: Ошљане, Бучје, Бердуј, Топлац [ор. cit. 4, 233].
- ОБЕЧЕСТИШ: Извор у Лужници, Бучје [ор. cit. 4, 233].
- ИЧЕШЈА: Галипољци [ор. cit. 14, 143].
- ИЧЕЗНЕ: Ниш [ор. cit. 4, 233].
- ИЧИСТИ: Међурово [ор. cit. 4, 233].
- ИЧИСТИШЕ: Клисура [ор. cit. 4, 233].
- ИЧИТАШЕ: Књажевац [ор. cit. 4, 233].
- ИЧИТА: Стубол [ор. cit. 4, 233].
- ИЧИТАШЕ: Књажевац [ор. cit. 4, 233].
- ИЧУПАМ: Жлне [ор. cit. 4, 233].

¹⁵ Станојевић Маринко, Прилози речнику тимочког говора, СДЗб III, 177–194.

¹⁶ Цветковић М., Збирка речи из Зоруновца, Грађа Института за српско-хрватски језик.

ИЧУПАНЕ: Бела Паланка [ор. cit. 4, 233].

ИЧУРИМ: Врање [ор. cit. 4, 233].

РАЧЕПИ: Васиљ, Извор у Лужници, Крива Феја, Кржинце [ор. cit. 4, 234].

РАЧЕШЉА, РАЧЕШЉАН: Књажевац [ор. cit. 4, 234].

РАЧЕШЉАУ: Долњи Матејевци [ор. cit. 4, 234].

Изоглосу упрошћавања група СЦ > Ц и ШЧ > Ч дао је П. Ивић у раду о говору галипољских Срба. Набројани су говори у којима је присутна ова особина: дубровачки, перашки, прчањски, црмнички, „али најшира непрекинута зона њихове појаве лежи на истоку наше језичке територије и захвата већи део призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта, крашовански говор... чак... допирући до београдских и вршачких села“ [стр. 144]. Нешто новијег материјала допуњава, али не мења ову изоглосу.

Интересантно је закључити, на основу Елезовићевог материјала, за област Косова већи проценат примера са очуваним помињаним групама, него са упрошћеним. Кад се погледају наведени примери однос је 17 : 4 за непромењене групе:

ИСЦЕБОВАТ, ИСЦЕЛИТ, ИСЦЕЛИТЕЉ, ИСЦУГУЉИТ, ИСЦУЦАТ, РАСЦОПАТ, БОЛЕШЧИНА, КОКОШЧЕ, КОКОШЧИЊИ, КОКОШЧИЦА, ИСЧАЧКАТ, ИШЧИЛЕТ, ИШЧИЛИТ, ИСЧИПКАТ, ОБЕСЧАСТИШ, РАШЧЕПИТ, РАСЧУТ СЕ, ПРАЦА, ИЦЕЛИТ, ИЦЕПАТ, БОЛЕЧИНА.

Уосталом и у призренско-тимочком има и примера с очуваним овим групама:

ПРАСЦА: Књажевац [ор. cit. 4, 234].

ПРАСЦИ: Кална [ор. cit. 4, 330].

БЕСЦЕНА: Извор Јаловик [ор. cit. 4, 234].

ИСЦЕПАНО: Извор у Лужници [ор. cit. 4, 234].

ИСЦЕПИЛА: Књажевац [ор. cit. 4, 234].

БРЕШЧЕ: Лесковац [ор. cit. 4, 234].

ПАСЧЕ: Пирот [ор. cit. 4, 234].

БЕСЧОВЕСНО: Прибој [ор. cit. 4, 234].

Код Милетића се налази забележено неколико примера који се употребљавају паралелно са очуваном и упрошћеном групом у истом локалитету.

КВА[С]ЦА: Вир, Годиње [стр. 381].

ДОЛА[С]ЦИ: Бољевићи [стр. 381].

КО[Ш]ЧИЦУ: Папратница [стр. 381].

ПРАЦА и ПРАСЦА: Вир [стр. 389].

Проф. Белић у Дијалектима источне и јужне Србије каже: „Често се могу у истом дијалекту наћи сва три облика оваквих појава: њихово чување, редукција сугласника и њихово потпуно нестајање“ [стр. 232].

Изговор група СЦ и ШЧ — при којем није извршено у потпуности упрошћавање проф. Белић је назвао *редукција сугласника*. Као потврду навео је ове примере:

ПРАСЦА: Големо Бојнице [стр. 233].

РАШЧЕПИ: Кумарево [стр. 233].

Ова два примера би пре могла да значе индивидуалну особину изговора информатора него стварно очувани прелазни тип у процесу редукције. Када би ово друго било у питању, морало би се наћи на више примера било у једном или у више пунктова. Отуда се термин проф. Белића „редукција сугласника“ може схватити као прелазни тип само ако се има у виду прелазност фонетска, а не историјски тип као једна од прелазних фаза у редукцији.

У галипољском је говору утврђено поновно усностарљање групе СЦ, ШЧ „апалолшким повраћајем“ спиранта: „ѣсѣѣди се, ѣсѣѣди, расѣѣпа, рѣсѣѣпа се... влѣѣчиѣи, мѣшѣѣ, мѣшѣѣѣѣ“ [ор. cit. 14, 144].

Супротно изоглоси која показује редукцију, може се успоставити изоглоса оних штокавских говора који не познају упрошћавање СЦ и ШЧ. Она би захватила централне, северне и северноисточне говоре: већину зетско-јужносандачког са изузетком западне зоне [Црмница, Прчањ, Пераст], гро источнохерцеговачких [изузимајући дубровачко приморје] млађе икавске говоре, славонске, шумадијско-војвођанске [без мање југоисточне зоне у линији Београд—Вршац].

Из свега овога може се извући неколико закључака:

1. Редукцијом су захваћене групе у а) малом броју лексемских предности за именичке појмове и б) већем броју сложених глаголских форми. То су углавном речи са високом фреквенцијом употребе.

2. Положај групе у речи не игра никакву улогу. Сасвим је релевантно за редукцију то да ли је група у иницијалном или медијалном положају. Супротно овоме од великог је значаја однос чланова у групи према граници слога. Код сложених глагола граница пролази кроз групе СЦ и ШЧ, што ствара повољну ситуацију за редукцију.

3. Углавном се у литератури истиче да је редукција, због услова при артикулацији, самоникла појава у говорима. То не значи да се речи са упрошћеном групом, већ формиране, не преносе и не шире у суседне говоре.

4. Већи део штокавске територије на истоку је захваћен овом фонетском променом.

Други тип промена који обухвата групе спирант-африката односи се на измене у оквиру групе — на прелаз спиранта у другу фонему: и С и З > Х.

Појава секвенци ХЦ и ХЧ [добитених из СЦ, ШЧ] у штокавским говорима је ограничена непознавањем фонеме Х. Групу ХЧ имамо забележену само у два примера у говору Тешња: ПАХЧЕ, РАХЧУЈЕ СЕ [Прилози XVI, 248] и у Црмничком говору у Папратници: ПАХЧЕ, уз обичније ПАКЧЕ. Милетић напомиње: „Пошто сам у Па забележио и П^АХЧЕ, могло се у овој речи К развити преко Х: П^АШЧЕ > П^АХЧЕ > П^АКЧЕ“ [стр. 364].

У овом смислу говори и Ивић: „У једном делу долине Западне Мораве и око ње налазимо опет КЦ и КЧ (П^РАКЦИ, Г^УКЧИЋИ) са К које је свакако постало од Х асимилацијом по начину изговора као и у групи ХТ > КТ у истим говорима [К^ТЕЛИ]. То значи да је првобитна промена била СЦ, ШЧ > ХЦ, ХЧ“ [Дијалектологија, Нови Сад, 100—101].

Из свега овога запажамо да се од стандардних група СЦ, ШЧ преко прелазних ХЦ, ХЧ долази до група КЦ, КЧ. Изоглоса на овај начин добијене секвенце КЦ, КЧ неkontинуирана је, примери се налазе у двама оазима: долина Западне Мораве и црмнички говори:

ПРАКЦА: Папратница [ор. cit. 7, 364]. Бриеге [ор. cit. 7, 364],

Годиње [ор. cit. 7, 364]. Макршане [ГЛСАН XII, 2/232].

ПРАКЦИ: Гивоље—Азбуовица [Тадић]¹⁷, Левач [Бушетић Т.]¹⁸.

ПРАКЦУ: Дупило, Бољезићи, Глухи До [ор. cit. 7, 364].

ПРАКЦЕМ: Лимљани [ор. cit. 7, 364].

ПРАКЦИМА: Левач [ор. cit. 18].

ГУКЧЕ: Чумић [ЗБМС IV—V, 16]¹⁹.

ГУКЧИЋИ: долина Западне Мораве [Ивић II., Дијалектологија, 100].

ДАКЧИЦА: Чумић [ор. cit. 19, 16].

ДРКЧИЦА: Чумић [ор. cit. 19, 16].

КОКОКЧИЦА: Чумић [ор. cit. 19, 16].

ПАКЧЕ: Чумић [ор. cit. 19, 16].

¹⁷ Тадић М., Збирка речи, Грађа Института за српскохрватски језик.

¹⁸ Бушетић Т., Збирка речи, Грађа Института за српскохрватски језик.

¹⁹ Барјактаревић Д., Гласовне и морфолошке особине у говору села Чумића, ЗБМС IV—V, 12—22.

ПАКЧЕ [поред ПАШЧЕ]: Вир, Папратница [ор. cit. 7, 364].
 ПРАКЧЕ: Гивоље—Абзуковица [ор. cit. 17].
 ПРАКЧЕВИ: Вир, Брчели [ор. cit. 7, 364].
 ПРАКЧЕВА: Сотонићи [ор. cit. 7, 364].
 ПРАКЧЕВИМА: Комарно [ор. cit. 7, 364].
 ПРАКЧЕТА: Бриеге [ор. cit. 7, 364].

Место првобитних група СЦ и ШЧ у српскохрватским се говорима могу јавити и групе ЈЦ и ЈЧ. За штокавске говоре ове групе су од значаја, иако се на њих налази местимично:

ГУЈЧИЦЕ: Косово Поље [СЕЗБ VII, 285]²⁰.
 ПРАЈЦА: Мало Црниће²¹.
 ПРАЈЦИ: Косово Поље [ор. cit. 20, 330].
 ПРАЈЧИЦЕ: Косово Поље [ор. cit. 20, 279].
 ПОРЕЈЧИЈА: Косово-Метохија [ор. cit. 3].

Ове су групе знатно чешће у чакавским говорима. У раду „Особине говора Шолте, Чиова, Дрвеника и сусједне обале“ М. Храсте каже да су „ређе... појаве замјене разних сугласника сугласником Ј због асимилације, али их ипак има ... ПРАЈЦА ... ПРАЈЧИЋ. Ове су појаве много чешће на Брачу, Хвару и Вису. Рекао бих, да су овдје раније биле распрострањеније, али под утјецајем штокавског дијалекта Сплита и сусједне обале све се више губе.“ [стр. 132].

Група ЈЦ, нађена у Малом Црнићу само у једном примеру, може се схватити као нанета особина, вероватно од насељеника са југа — из Косова, а ни у ком случају као аутохтона. На Косову је самоникла, свакако.

Материјал којим сам располагала омогућио је да се изврши анализа и изведу закључци у оној мери како сам учинила у овом раду.

З. Павловић-Стамковић

R é s u m é

Z. Pavlović-Stamenković

LES GROUPES DES CONSONNANTS SC, ŠČ DANS LES DIALECTES ŠTOKAVIENS

Les changements concernant les groupes consonnantiques corrélatives spirante + affriquée SC et ŠČ se manifestent de deux manières: ou bien c'est la réduction du premier élément du groupe, ou bien ce sont les altérations phonétiques de sorte que la spirante devient H resp. K, ou bien J.

²⁰ Дебељковић Д., Косово Поље, СДЗБ VII, 173—326.

²¹ Материјал прикупљен за дијалектолошки атлас.

Une conclusion générale fait remarquer que les isoglosses rapprochent deux arcs distancés l'une de l'autre: les parlers du dialecte Kosovo—Resava et ceux de la zone Prizren—Timok d'une côté et de l'autre — les parler de l'Herzégovine de l'Est et ceux de la zone Zeta—Sandžak.

